

**Створення і Функціонування бердичівської окружної газети „Нова
Доба” у другій половині 1941 року**

У статті висвітлюється утворення і робота бердичівської окружної газети „Нова Доба” у другій половині 1941 року. Головна увага приділена дослідженню персонального складу редакційної групи видання і умов, у яких відбувалося видання газети.

Ключові слова: німецький окупаційний режим, „Нова Доба”, ОУН(М), редакція, репресії.

**ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING BERDICHEVSKY
CIRCUMFERENTIAL NEWSPAPERS "NOVA DOBA" IN THE SECOND HALF
OF 1941.**

This article deals create and functioning districts newspaper of Berdichev at two half 1941. Basic attention with concentration on study personal complement the editors and conditions publish newspaper.

Key words: Nazi occupation, OUN(M), „Nowa Doba”, the editors, repressions.

В статье раскрывается создание и работа бердичевской окружной газеты „Нова Доба” во второй половине 1941 года. Основное внимание сосредоточено на исследовании персонального состава редакторской группы и условий, в которых осуществлялось издание газеты.

Ключевые слова: немецкий оккупационный режим, „Нова Доба”, ОУН(М), редакция, репрессии.

Після нацистської окупації території Житомирської області сюди, одночасно із вермахтом проникли похідні групи обох частин ОУН. Їхні емісари, за підтримки частини лояльно налаштованого місцевого населення розпочали створення організаційних мереж власних організацій. Для бандерівців визначальним було перш за все поширити свій вплив на сільську

місцевість, щоб донести ідею Української самостійної соборної держави до українського селянства. Мельниківці спрямували діяльність на організацію й розбудову міських адміністративних та соціально-економічних структур, мережі культурно-освітніх закладів і церковного життя [13, с. 11]. Тому, важливою обставиною, яка зміцнювала позиції структур ОУН(М) у Житомирській області була організація або ж вчасне взяття під свій контроль виходу пресових видань.

Питанню проникнення похідних груп обох ОУН на територію Житомирської області і їхньої подальшої розбудови організаційних мереж, почасти присвячений ряд досліджень. Це як роботи еміграційних авторів [11, 12, 14], так і сучасних українських дослідників [26, 27, 29, 31]. Однак проблема функціонування українських пресових видань у цьому регіоні і на сьогодні залишається практично не висвітленою. Якщо історії так званого „житомирського періоду” „Українського Слова” присвячені окремі дослідження [8, 9, 28, 30], то про створення і роботу бердичівської окружної газети „Нова Доба” наявні лише окремі згадки [10]. Щоб усунути цю прогалину і диспропорцію у висвітленні питання багатоаспектної діяльності українських націоналістів, зокрема мельниківців на Житомирщині й запропонована наша стаття.

Проте мета статті не зводиться до самого лише розширення наявної фактологічної бази і ведення до загального обігу нових даних. У статті визначальним є простеження загального контексту подій другої половини 1941 р. через призму свідомості місцевого населення і виявлення мотивації певної частини місцевого населення, яка приєдналася до роботи у культурницькій сфері членів похідної групи ОУН(М). Важливим для нас було також, хоча б побіжно, змалювати штрихи соціального портрету тих людей, ще раз вказати на трагізм і складне переплетіння різних процесів та факторів на окупованих українських землях.

Зусиллями оунівців на чолі із О. Ольжичем уже на початку серпня 1941 р. було налагоджено випуск україномовної газети „Українське Слово”, перше число якої у Житомирі вийшло 3 серпня 1941 р. [32]. Другою за значенням і

обсягом тиражу в інформаційному просторі Житомирщини стала бердичівська окружна газета „Нова Доба”.

Створенням бердичівської газети опікувався галичанин, ветеран УВО та ОУН, товариш А. Мельника Петро Сагайдачний. До початку Другої світової війни він був редактором української газети „Промінь”, яка видавалася у Польщі. У складі мельниківської похідної групи „Північ” П. Сагайдачний прибув спочатку у Житомир, а згодом – переїхав до Бердичева. Тут він організовував навколо себе колишніх членів редакції радянської районної газети „Радянський шлях” і людей із філологічною освітою, які виявили бажання працювати у нових умовах. Так був сформований колектив редакції бердичівської газети „Нова Доба” [5, арк. 24].

Співробітників редакції як людей відданих українській національній справі характеризували у своєму звіті навіть емісари похідної групи ОУН(Б) [33, арк.143 зв.]. Усього до редакційної групи входило близько 50 співробітників [5, арк. 24]. Серед них нам вдалося встановити прізвища наступних дописувачів газети: Альберт Березовський – за національністю поляк, написав близько 20 статей під псевдонімом „Криниченко”; М. Василюк – написав понад 50 статей, які підписував псевдонімами „Рудюк” і „М. Чернявченко”; Микола Верменя – художник, намалював для газети близько 10 карикатур на радянський лад; Іван Вовченко; Микола Гедзь – написав до 5 статей; Олександр Гончарук – опублікував майже 20 статей; Володимир Гребень; Максим Панасович Гриценко – на початку окупації виконував обов’язки директора жіночої гімназії, написав ряд статей, серед яких: „Рідна мова в українській школі”, „Життя повернулося”, „Всі до праці” [2, арк. 26–27]; Ольга Дорошенко – написала близько 7 статей, у яких особливо гостро критикувала діяльність органів НКВС; Єнишин – художник, намалював для газети понад 10 карикатур антирадянського спрямування; Андрій Казьмирчук – написав близько 10 статей на історичні теми, які підписував своїм прізвищем або криптонімом „К.А.”; Логвиненко – опублікувала близько 5 статей; Мащук – написав приблизно 30 статей; Павловський – працював секретарем Бердичівського районного управління, написав 6–7 статей, які підписував своїм

прізвищем, що іноді трансформувалося у „Павлівський”, або ж літерою „П” [18]; Микола Юхимович Панькевич – 1879 року народження, уродженець м. Нагінськ Московської області, українець, з початку нацистської окупації і до 1942 р. працював завгоспом у бердичівській лікарні, і з жовтня 1941 р. одночасно служив священником у селі Великі Низгірці Бердичівського району. У газету „Нова Доба” написав близько 8 статей. М. Панькевич за період окупації урятував життя 9 громадянам, переважно єврейської національності, яким передав документи вже померлих військовополонених червоноармійців. Вироком військового трибуналу військ НКВС Житомирського гарнізону від 20 березня 1940 р. М. Панькевич був засуджений на 10-річний строк ув’язнення у ВТТ, на 3 роки поразки у правах і конфіскацією усього особистого майна [2, арк. 3–120 зв.]; Іван Петренко – написав близько 5 статей; Олексій Петрович Радзієвський – власні статті підписував криптонімом „РОП” і псевдонімом „Радченко”, здійснював літературну обробку статей інших авторів [7, арк. 10–12]; Зінаїда Рябченко – написала приблизно 5 статей; Григорій Терлецький – поет, написав багато віршів, які були опубліковані у газеті під псевдонімом „Смаглий” [7, арк. 14]; Чуб Іван; Микола Іванович Чулаєвський – написав близько 10 статей, працював керівником відділу освіти у Бердичівському гебітскомісаріаті та одночасно очолював шкільний відділ окружного проводу ОУН(М); Іван Семенович Шелюк – письменник [1, арк. 31]; Корній Іванович Шмідт – житель Бердичева, за національністю німець, отримав статус фольксдойча, під час окупації працював заступником голови Бердичівського міського управління. К. Шмідт, окрім виконання суто кореспондентських обов’язків, працював у редакції цензором від гебітскомісаріату; Яцюк – поет, написав приблизно 10 віршів, у яких критикував радянську владу [5, арк. 24 зв., 41 зв.–43 зв., 90 зв.; 4, арк. 111–115]. Статті у „Нову Добу” – всього приблизно 10 – писав також Євген Мартинович Ярмолук, який займався ще й перекладом німецькомовних статей та наказів верховного німецького командування [4, арк. 3–4]. Деякий час заступником головного редактора „Нової Доби” і одночасно її кореспондентом працював Трохим Кіндратович (у іншому архівному документі вказується, що по-батькові він був Миколайович

[3, арк. 31 зв.]) Барабанов. До німецької окупації він керував школою у селі Гальчин Бердичівського району, а в 1935 р. переїхав до Бердичева, де також працював на педагогічній роботі [6, арк. 22 зв.]. У 1942 р. Т. Барабанова направили організовувати випуск газети у Чуднові (1943 р. тут виходитиме газета „Визволена Україна”. – Авт.). У вересні 1943 р. нацисти стратили близько 80 людей, причетних до радянського і українського націоналістичного Руху Опору, серед яких був і Т. Барабанов [3, арк. 36 зв.]. Відповідальним секретарем редакції „Нової Доби” з 9 вересня 1941 р. до 25 жовтня 1942 р. працювала Марина Марківна Панчук-Межибівська. До її обов’язків входило виготовлення макету газети. За цей час М. Панчук-Межибівська також написала близько 20 статей, які зазвичай підписувала власним прізвищем або ж псевдонімом „Марина Петренко”. Найвідоміша стаття – „Страчене життя”, яка мала автобіографічний сюжет – про власного чоловіка [5, арк. 77–94 зв.].

Окрім кореспондентів, до штату редакції газети „Нова Доба” входили й інші працівники: Марія Тарасівна Левицька – 1922 року народження, уродженка Олевського району, жителька Бердичева, до німецької окупації закінчила Бердичівський вчительський інститут, у редакції здійснювала функції коректора (окрім неї, до штату входило ще два коректори). Завідуючим типографією, названою на честь гетьмана Богдана Хмельницького, у якій друкувалася газета, працював Олександр Олексійович Жук. О. Жук помер 12 вересня 1943 р. [25] і його місце зайняв Томашевський. Він народився приблизно 1890 р. у Бердичеві, де й проживав до німецької окупації, працюючи механіком типографії. Головним механіком типографії Томашевський був протягом 1941–1943 рр. Завідуючим господарством редакції став Сергєєв. Ткачук – уродженець і житель с. Демчин Бердичівського району, працював у редакції газети радистом, приймав радіопередачі Вінницького радіовузла. Сергій Литвиненко – приблизно 1909 року народження, житель Бердичева, завідував друкарським цехом. Ірина Казимирівна Білобжицька – 1909 року народження, уродженка і жителька Бердичева, протягом перших двох місяців існування газети працювала машиністкою. До колективу редакції газети „Нова Доба” входили також два бухгалтери: Віктор Гачковський і Дьяков. Із „Новою

Добою” активно співпрацював колишній редактор Таращанської районної газети Дмитро Косовський [4, арк. 111–123].

Перше число газети „Нова Доба” вийшло 19 серпня 1941 р. Його вартість становила 30 радянських копійок, або 3 німецькі райхспфеніги. У цей період газета виходила тричі на тиждень: як правило, у неділю, вівторок та четвер, хоча інколи траплялися винятки у днях публікації – вона видавалася також у середу й суботу. „Нова Доба” друкувалася форматом А-3 на чотирьох аркушах, кожен із яких містив чотири текстові колонки.

Структура видання була типовою для офіційних україномовних газет цього періоду. На першій сторінці „Нової Доби” розміщувалася інформація про події на фронтах Другої світової війни, відомості про життя у Європі загалом і в Німеччині зокрема. Друга сторінка, зазвичай, присвячувалася огляду ситуації в Україні, її історії, культурним традиціям та літературним новинкам. Матеріали третьої сторінки висвітлювали життя Бердичівського району та міста Бердичів. Четверта сторінка відводилася в основному постановам та відозвам Житомирського обласного, Бердичівського районного й міського управлінь, оголошенням про початок і майбутній характер роботи різних навчальних закладів, про поточний репертуар міського театру, події спортивного й духовного характеру у регіоні, рекламі закладів, підприємств та їхньої продукції.

У першому числі газети визначалася її інформаційна мета: „Перед газетою стоїть завдання допомагати Німецькій армії, Міському і районному управлінням” [15]. Таке формулювання мети було зумовлене офіційним статусом видання, яке, поряд з іншим, формувало інформаційний простір території райхскомісаріату „Україна”.

У „Новій Добі” від 19 серпня 1941 р. зазначалося також наступне: „Виносимо подяку Українському Журналістові пану Петру Сагайдачному, що перший порушив питання, щоб у нашому місті організувати газету і дав нам цінні поради” [15].

У першому номері „Нової Доби” не було вказано, хто є її головним редактором, а зазначалася лише адреса редакції: вулиця Білопільська, 35, яка,

між іншим, залишатиметься незмінною протягом подальших двох із половиною років існування газети. Вказівку на Володимира Тимофійовича Семенюка як головного редактора автор віднайшов лише у четвертому числі [16]. Можливо, що інформація про редактора була надрукована ще у другому і третьому числах газети, але оскільки у фондах Державного архіву Житомирської області й у колекції Державної наукової архівної бібліотеки міста Києва саме ці числа відсутні, тому ми і вказали наявне четверте.

В. Семенюк народився 1911 р. у селі Демчик Бердичівського району. По закінченню семирічної школи у 1928 р. він вступив на робітничий факультет у Бердичеві і до 1931 р. продовжував навчання на літературних курсах у Харкові. Після цього В. Семенюк близько року працював секретарем редакції районної газети у містечку Андрушівка на Житомирщині і протягом двох років – у редакції вінницької обласної газети. Активна журналістська діяльність тривала до 1936 р., коли він вступив до Бердичівського вчительського інституту, навчання у якому завершив 1941 р., отримавши диплом із спеціальністю учителя середньої школи. Після нападу Німеччини на Радянський Союз та окупації її військами Бердичева В. Семенюк близько місяця обіймав посаду секретаря Бердичівського міського управління і паралельного працював у міському комітеті взаємодопомоги. Завданням цього комітету була допомога людям, які зазнали значних збитків від військових дій. Дійсним членом ОУН(М) В. Семенюк на час виходу перших чисел „Нової Доби” не був. Відомо, що до мельниківського Проводу він був залучений емісаром похідної групи „Козачком” у вересні 1941 р. та став керівником відділу пропаганди Бердичівського окружного проводу [5, арк. 25]. В. Семенюк за період роботи головним редактором написав велику кількість статей, у яких пропагував ідеї українського націоналізму та української державності і різко критикував радянський устрій. Серед таких статей, зокрема, були: „Минуле і сучасне України”, „Допоможи, Боже”, „Молитовник”, „Рідна мова”, вступ до книжки „Мала історія України” [5, арк. 26].

Біографія В. Семенюка є найпоказовішою демонстрацією умов, у які був затиснутий народ України у роки німецької окупації і подальших процесів,

інспірованих радянською владою після свого повернення. Головним редактором бердичівської окружної газети „Нова Доба” В. Семенюк працював до серпня 1943 р., коли був заарештований СД у приміщенні редакції. Йому інкримінували видачу паперу редакції газети у Чуднові, який був використаний для друку антинімецьких листівок. Після допиту і слідчих дій у Бердичеві В. Семенюк був перевезений у концентраційний табір для політичних в’язнів до Німеччини. Потім він опинився у Литві, де потрапив у поле зору визвольного комітету „народів Росії”, який очолював генерал А. Власов. І ця організація у квітні 1944 р. завербувала його до абверу під псевдонімом „Свій”. В. Семенюк із Каунаса виїхав до Вільнюса й після входження туди частин Червоної армії переїхав до Бердичева. На українській території він мав збирати і переправляти до Німеччини інформацію, яка б дискредитувала дії радянської влади і комуністичної партії. Але ніяких практичних дій у цій справі ним не було зроблено. У Бердичеві В. Семенюк і був заарештований районним відділом Управління НКДБ по Житомирській області 6 вересня 1944 р. [5, арк. 29–31 зв., 3]. Після проведення слідства військовий трибунал військ НКВС Житомирського гарнізону 16 грудня 1944 р. засудив його до вищої міри покарання – розстрілу із конфіскацією усього особистого майна. Проте, після прохання про помилування від 21 лютого 1945 р. йому замінили попередній вирок на 20-річний строк ув’язнення у ВТТ. Відбуваючи покарання у системі радсхідтабору МВС СРСР, В. Семенюк помер 6 березня 1946 р. [5, арк. 164, 169, 189].

Протягом другої половини 1941 р. В. Семенюк провів щонайменше 3 розширені робочі наради з колективом редакції і частиною кореспондентів „Нової Доби”. На цих нарадах обговорювали суспільно-політичні події і проводився інструктаж із питання, на які теми писати статті у газету. Пріоритетом для публікацій була українська національна і антирадянська проблематика [7, арк. 15 зв.].

Починаючи з сьомого числа газети „Нова Доба” відбувалися постійні зміни формату її першої сторінки, змісту, форми, тиражу, ціни. У цьому числі на першій сторінці вгорі ліворуч з’явилося зображення тризуба, а праворуч –

гасло „Слава Україні!” [17]. З восьмого числа над зображенням тризуба був доданий напис: „З нами Бог!” [18]. Очевидно, напис був перекладом відомого гасла солдат вермахту „Gott Mit Uns!”. Вартість п'ятнадцятого числа „Нової Доби” від 24 вересня 1941 р. уже складала 50 копійок, або 5 райхспфенігів [19]. Двадцять четверте число газети було відтиражоване на удвічі більших за розміром аркушах – форматом А-2. Окрім цього, назва вже дублювалася латинськими літерами – „Nowa Doba”, а адреса редакції поруч подавалася у перекладі на німецьку мову [20]. Логічним поясненням цьому факту, зважаючи на загальний контекст подій, слугує поступовий наступ окупаційної нацистської влади на всі сфери життя українського народу у райхскомісаріаті „Україна”.

У сорок другому числі повідомлялося про чотириразовий вихід газети на тиждень. Тепер „Нова Доба”, зазвичай, видавалася у вівторок, четвер, п'ятницю і неділю. Інколи замість вівторка газета могла виходити у середу. Ціна видання зросла до вісімдесяти копійок [21]. Сорок п'яте число газети ознаменувалося черговими змінами елементів шапки – замість напису на латині кириличної транскрипції „Nowa Doba” тепер був переклад назви на німецьку мову – „Neue Zeit” [22].

У кінці листопада – на початку грудня 1941 р. каральні органи нацистської окупаційної влади здійснили широкомасштабні репресії відносно мельниківської і бандерівської ОУН на Житомирщині у зв'язку з подіями відзначення 20-річчя Базарської трагедії. Ці репресії безпосередньо позначилися і на інших формах діяльності українських націоналістів. Найкращим свідком тих подій і соціальним барометром напруження у суспільстві були пресові видання. Так, зокрема, сорок восьме число бердичівської окружної газети „Нова Доба” вийшло у світ уже без вказаних вище елементів – знаку тризуб, напису „З нами Бог!” і гасла „Слава Україні!” [23]. Відтоді про причетність свого часу мельниківців до цієї газети, як і, власне, про її україноцентричну ідеологію, окрім хіба що мови видання, на жаль, мало що нагадуватиме. До кінця 1941 р. усього вийшло шістдесят чотири

числа видання. Останнє у році – у середу 31 грудня – було святковим і коштувало 1 карбованець [24].

Отже, організація видання газети „Нова Доба” стала важливим проявом діяльності ОУН(М) на Житомирщині і зокрема у Бердичівському районі. Персональний склад редакції друкованого органу та його формат протягом другої половини 1941 р. промовисто свідчить про україноцентричне забарвлення. Проте, згодом, через поступовий занепад місцевих мельниківських організацій, які здійснювали ідеологічну опіку видання і у зв’язку з репресіями німецьких каральних органів, воно втратило свій попередній характер і фактично перетворилося на друкований орган окупаційної нацистської адміністрації.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Архів управління Служби безпеки України в Житомирській області (далі АУ СБУ ЖО). Архівно-слідчі справи основного фонду (далі о. ф.), спр. 4007, 103 арк.

2. Архів управління Служби безпеки України в Житомирській області (далі АУСБУ ЖО). Архівно-слідчі справи припиненого фонду (далі п. ф.), спр. 28844, 128 арк.

3. АУ СБУ ЖО, п. ф., спр. 29081, 88 арк.

4. АУ СБУ ЖО, п. ф., спр. 29579, т. 1, 433 арк.

5. АУ СБУ ЖО, п. ф., спр. 29800, 192 арк.

6. АУ СБУ ЖО, п. ф., спр. 30033, 80 арк.

7. АУ СБУ ЖО, п. ф., спр. 30799, 33 арк.

8. Відейко М. Ю. Наукова спадщина Олега Ольжича / М. Ю. Відейко, С. І. Кот. – К. : Наш час, 2008. – 239 с. – (Серія : Невідома Україна).

9. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 10. Ч. 2 : Газета “Українське Слово” 1941 року / [упоряд. О. Кучерук]. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 304 с.

10. Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. : [монографія] / В. М. Жилюк. – Рівне : Волинські обереги, 2008. – 308 с.

11. Климишин Микола. В поході до волі. Спомини / Микола Климишин. – Т. 1. – Торонто : Видання Ліги Визволення України і Дослідного Інституту Студіум, 1975. – 429 с.

12. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – 660 с.

13. Кучерук О. Матеріали до історії ОУН / О. Кучерук, Б. Червак. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 39 с.

14. На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні : [зб. статей, спогадів і документів]. – Торонто – Нью-Йорк : Новий Шлях, 1985. – 542 с.

15. Нова Доба (Бердичів). – 1941. – 19 серпня.

16. Нова Доба (Бердичів). – 1941. – 27 серпня.

17. Нова Доба (Бердичів). – 1941. – 6 вересня.

18. Нова Доба (Бердичів). – 1941. – 9 вересня.

19. Нова Доба (Бердичів). – 1941. – 24 вересня.

20. Нова Доба (Бердичів). – 1941. – 12 жовтня.

21. Нова Доба (Бердичів). – 1941. – 23 листопада.

22. Нова Доба (Бердичів). – 1941. – 28 листопада.

23. Нова Доба (Бердичів). – 1941. – 4 грудня.

24. Нова Доба (Бердичів). – 1941. – 31 грудня.

25. Нова Доба (Бердичів). – 1943. – 15 вересня.

26. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси / [В. В. Дзьобак, І. І. Ільюшин, Г. В. Касьянов та ін. ; відп. ред. С. В. Кульчицький]. – К. : Наукова думка, 2005. – 496 с.

27. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни : спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.

28. Радчик Р. Газета “Українське слово” (1941) : організаційний аспект / Раїса Радчик // Журналістика. – 2010. – Вип. 9. – С. 12–21.

29. Русначенко А. М. Народ збурений : нац.-визвол. рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. М. Русначенко. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2002. – 519 с.

30. Стельникович С. Житомирський період газети Українське слово (3 серпня – 5 жовтня 1941 р.) / С. Стельникович // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки : зб. наукових праць. – Вип. 8. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 299–306.

31. Україна в Другій світовій війні : погляд з ХХІ століття. Історичні нариси у двох книгах / [ред. колегія : В. А. Смолій (гол. колегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін.]. – К. : Наукова думка, 2011 – .– Книга друга / [О. Є. Лисенко, Т. В. Вронська, Т. С. Першина та ін.]. – 2011. – 943 с.

32. Українське Слово (Житомир). – 1941. – 3 серпня.

33. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 931, 205 арк.